

MOSLIMS

CHRISTENEN

no. 98

JONGEREN EN ISLAM

Ten Geleide:

Met de 'verjaardag' van de Rushdie-affaire (zie boekbespreking p. 17-18) is de zaak zelf nog niet verjaard. Integendeel, oude vonnissen worden over en weer herhaald en versleten vooroordelen duiken weer op in nieuwe vermommingen (zie "Als de berg niet naar Mohammed komt", p.16). Het structureel racisme, het falen van het minderhedenbeleid, de reacties op het W.R.R. rapport de omstreden opinies van een hoogleraar in minderhedenstudies, dit alles laat zien dat de migranten nog steeds actueel zijn als onderwerp van studies en rapporten.

Maar zijn ze ook subject, medeburger, medegelovige? Kunnen zij zelf meepraten? Veel moslim migranten voelen zich bedreigd of ongewenst: zij worden afgewezen met of juist vanwege hun identiteit. In vorige nummers van BEGRIP hebben we herhaaldelijk erop gewezen dat de ene moslim de ander niet is. Drs. G. Speelman laat zien dat dit ook geldt voor de identiteit van moslim en m.n. Turkse jongeren. Wat denken zij van hun ouders en vice versa? Welke conflicten of knelpunten ontstaan er in de opvoeding, als het gaat om religie, kleding, vrijheid? Hoe beleven jongeren de sociale controle en wat doen zij met hun religieuze verplichtingen?

Drie interviews met jongeren tussen 20 en 25 jaar vervolledigen dit beeld.

Dit is het laatste nummer van BEGRIP dat ik als eindredacteur heb verzorgd. Vanwege mijn keuze voor een andere levensstaat word ik door mijn kerkelijke werkgevers verplicht om de taak van relatieopbouw moslims - christenen, waarvan de eindredactie van het blad slechts een onderdeel is, neer te leggen.

Ik wens lezers, BEGRIP en opvolger dat zij de weg van toenadering, dialoog er ontmoeting met andersgelovigen en andersdenkenden voortzetten in het voetspoor van Jezus, die niemand afwees of buitensloot.

Op u ruste Gods vrede, Zijn barmhartigheid en zijn zegeningen. (moslim groet)

P. Reesink, scheidend eindredacteur

No. 98 jan/febr. 1990
abonn. (5 nummers per jaar) f 20,=
Losse nummers f 4,40 incl. porto
giro 43 00 211 t.n.v.
Cura - Migratorum - Begrip.

"BEGRIP"
Luybenstraat 17
5211 BR 's-Hertogenbosch
Tel: 073 - 14 51 59

Inleiding

2

Wat hebben we gelezen?

Er wordt de laatste tijd veel onderzoek gepleegd naar islamitische jeugd in Nederland. Een deel van dat onderzoek bevat vragen over hun normen en waarden. We willen dit niet overdoen. Ons -als Begripredactie- interesseert vooral de vraag naar de religieuze beleving van moslimjongeren. Al een tijdje lopen we met de vraag rond: zien moslim jongeren in Nederland (zo niet Europa) de islam anders dan hun ouders of jongeren in het herkomstland? Daarnaast is de vraag interessant: doen jongeren iets aan islam? in de zin van: het houden van religieuze voorschriften, het bezoeken van de moskee, het lezen van de Koran etc. Tenslotte maar dit is nog het allermoeilijkste meetbaar wat doet het hen, dat ze moslims zijn?

Nieuwsgierig naar bovengenoemde vragen lazen we een aantal onderzoeken door. Ook hebben we een aantal jongeren zelf gesproken. Vier vragen stonden centraal in onze gesprekken met jongeren:

- wat doe je aan de religieuze voorschriften (in het kort aangeduid als "de 5 zuilen" hoewel correcter zou zijn "de 'ibadat")?
- Hoe voelt het om een moslim te zijn in de Nederlandse samenleving?
- wat hebben je ouders je geleerd over de godsdienst en vind je dat zelf ook belangrijk?
- als je zelf kinderen hebt, wat wil je ze dan leren op het gebied van de godsdienst.

Met deze vragen hebben we jonge moslims benaderd, maar zijn we ook zelf de bestaande literatuur gaan doorlezen. Die was uiteraard niet met het oog op deze vragen geschreven, maar hier en daar kun je er toch wat over lezen; daarbij tekenen we aan dat veel onderzoeken gebaseerd zijn op een beperkt aantal interviews, waaruit vaak veel geciteerd wordt door de onderzoekers.

De interviews bij de door ons gebruikte onderzoeken hebben natuurlijk veel meer wetenschappelijke pretenties dan onze eigen interviews. Verschil met onze interviews is vooral, dat het bij de "wetenschappelijke" interviews gaat om mensen, die middels representatieve steekproeven geselecteerd zijn, terwijl wij op een vrij willekeurige manier een aantal jongeren aan hun jasje getrokken hebben.

- Hans Vermeulen: etnische groepen en grenzen Surinamers, Chinezen en Turken (Weesp 1984)
- Sibel Risvanoglu- Bilgin: verschillend als de vingers van een hand- een onderzoek naar het integratieproces van Turkse gezinnen in Nederland (Leiden 1986).
- Sabine Dirks: Islam et jeunesse en Turquie d'aujourd'hui (Lille 1977) Kausar Mirza : the silent cry: second generation Bradford muslim women sp (in:Selly Oak research papers 43,sept.1989)
- Marlene de Vries: ogen in je rug; Turkse meisjes en jonge vrouwen in Nederland (Alphen aan de Rijn 1987)
- Paul Stassen: wegen naar Mekka; levensbeschrijvingen van Turkse en Marokkaanse jongeren (Utrecht 1981)
- Paul Stassen: "in Turkije geboren, in Nederland niet verhongerd..." een kwalitatief-pedagogisch onderzoek naar belevingen van 7. Turkse jongeren (Utrecht 1983)

Zoals uit de ondertitels duidelijk zal wezen, hebben de verschillende onderzoeken een verschillende doelstelling. Desondanks is er sprake van een opvallende overeenkomst in benadering. Niet alleen betreft het telkens jongeren (en soms ouders) die geïnterviewd worden over hun ervaringen in Nederland, ook is er grote overeenkomst tussen de gestelde vragen. Thema's die telkens terugkomen zijn b.v.: hoe beleef je je identiteit als minderheid in een al dan niet als "vreemd" ervaren samenleving? Wat zijn de verschillen tussen Turken onderling, Marokkanen onderling, en hoe ga je daarmee om?

Het is geen wonder, dat bij vragen naar de eigen identiteit de islam telkens als gesprekstema terugkomt, soms op uitnodiging van de interviewer, soms aangedragen door de geïnterviewden. We zullen achtereenvolgens kijken naar onderzoeksconclusies en interviewuitspraken m.b.t. de ouders (hoe kijken zij tegen de islam aan? Wat hopen zij van hun kinderen m.b.t. islam? Wat zijn hun opvoedingsidealen?), de conflicten tussen jongeren en hun ouders, tussen jongeren en de gemeenschap, de manier waarop jongeren de islam beoefenen, de beleving van jongeren van de islam en het ideaalbeeld van de islam, dat jongeren op hun kinderen willen overdragen.

Tenslotte geven we drie interviews weer, die we zelf hadden met moslim jongeren in Nederland.

De ouders

Risvanoglu e.a. onderzoeken de culturele oriëntatie van Turkse gezinnen in Nederland (Risvanoglu, p.1-6).

Sommige door hen geïnterviewde gezinnen hebben een vrij "modern" gedragspatroon. Dit hoeft niet te betekenen, dat deze gezinnen zich "aangepast" hebben aan de Nederlandse samenleving. Vaak waren ze ook in Turkije al "modern".

De begrippentegenstellingen ouderwets-modern kunnen niet, zoals Nederlanders graag willen, geassocieerd worden met Turks-Nederlands, of aangepaste Turken-onaangepaste Turken.

In hoeverre houden leden van Turkse gezinnen zich aan hun religieuze verplichtingen en heeft de migratie daarin verandering gebracht?

De meerderheid van de ondervraagden zegt zich in de regel te houden aan de religieuze verplichtingen (zoals vasten tijdens de ramadan) en de feesten te vieren. Deels vonden de bezoeken tijdens de ramadan plaats, zodat enigszins gezien kon worden of de beweringen klopten.

Zeer weinig mannen zeiden niet te vasten, het aantal vrouwen is nog geringer.

Soms werd aangegeven dat men in Nederland het extra moeilijk vond, zich aan de religieuze verplichtingen te houden.

Naast het vasten hecht men zeer veel waarde aan het lezen van de Koran.

Bijna de helft van de mannen zei regelmatig naar de moskee te gaan. 19% ging nooit naar de moskee.

"Een goed moslim zijn" betekent niet voor alle ouders hetzelfde. Een aantal voorbeelden van religieuze uitspraken: "Wij zijn gasten op deze wereld. Als wij ons niet volgens de islamitische regels gedragen dan betalen wij een hoge prijs voor onze schande. Mijn vader en grootvader waren allemaal imaams. In Turkije ging ik regelmatig naar de moskee wat ik hier vanwege mijn ziekte niet meer kan doen. Mijn man doet het wel. Ik hecht geen grote waarde aan materiele dingen. Ik kleeft me zoals het hoort. Als vrouw moet je drie dingen doen om de zonden in deze wereld te vermijden: gehoorzamen aan je man, je religieuze verplichtingen nakomen en uit de buurt blijven van vreemde mannen." (stadsvrouw)

"Wij zijn gelovige mensen maar niet conservatief. Wij weten hoe wij van het leven kunnen genieten. Hier beïnvloedden onwetende en onbevoegde religieuze figuren de mensen. Het is moeilijk om hen te bestrijden. Ze geven verkeerde informatie aan

de mensen. Het zijn allemaal leugenaars en oplichters. De korancursussen zijn een goed voorbeeld van verkeerde activiteiten." (een dorpsvrouw die lang in de stad gewoond heeft)

"Ik vind persoonlijk de religieuze verplichtingen helemaal niet belangrijk. Ik geloof in God en dat is voldoende, daar heb ik geen bewijs voor nodig. Iedere mens moet zelf bepalen wat hij of zij met de religie doet. Conservatieve mensen noemen ons en vooral mij ongelovig en verwijten dat ik toesta dat mijn vrouw geen hoofddoek draagt en niet bedekt rondloopt. Ik vind dit waanzin. Zij moet zelf bepalen hoe zij er uit ziet. Ik wil dat mijn kinderen in God geloven, maar ik zou hen nooit zulke waanzinnige dingen bijbrengen." (een jonge man uit de stad).

In de steekproef zitten 13 gezinnen die als orthodox islamitisch kunnen worden aangemerkt. Op 2 na allemaal afkomstig uit dorpen in midden-Anatolië (Konya en omgeving).

Twee mannen en een vrouw uit deze groep hebben een hoger opleidingsniveau dan alleen lagere school. Acht vrouwen zijn analfabeet. De meeste ondervraagden uit deze groep zijn ouder dan 35 jaar.

(n.b. het totale sample bestaat uit 100 gezinnen).

Religieuze normen en waarden zijn moeilijk te onderscheiden van andere. Het probleem is, dat wat in de ogen van de ene ondervraagde religieus is, in de ogen van een andere ondervraagde te maken heeft met cultuur, en v.v.

Ouders over kinderen

De meeste ouders in Risvanoglu's onderzoek vinden, dat hun kinderen nogal onverschillig staan tegenover religie. Dit is iets wat zij betreuren. Ze schrijven dit fenomeen overigens niet aan de migratie toe, maar aan een generatiekloof. Ze hopen, dat hun kinderen op latere leeftijd meer aan religie gaan doen. Ze verwijten zichzelf soms gebrek aan religieuze opvoeding.

Een moeder: "Ik wil dat mijn kinderen aan religie meer belang hechten, maar ze zijn daar niet enthousiast over. Het is voor hun eigen belang. Toen zij klein waren heb ik hen nooit gedwongen om te vasten of om te bidden. Ik denk nu dat ik misschien niet zo onverschillig had moeten zijn. Toen was ik nog jong. Ik dacht niet eens dat wij sterfelijk waren en dat onze geestelijke wereld met geloof verrijkt moest worden. Ik had aan religie meer aandacht kunnen besteden bij de opvoeding van mijn kinderen."

Uit een Turkse studie blijkt overigens, dat dezelfde generatiekloof op het gebied van geloof ook bestaat op het Turkse platteland. (Risvanoglu, p. 121)

Moskeeverenigingen richten zich nadrukkelijk ook op jongeren en religieuze opvoeding. De medeoprichter van een moskeevereniging zat toevallig in de groep geïnterviewden. Hij zei: "Wij proberen onze jongeren op het juiste spoor te brengen. Religie is onze wegwijzer. De jongeren leren het verschil tussen goed en kwaad. De jongeren die de korancursussen volgen en de moskee bezoeken doen geen slechte dingen. Ze drinken geen alcohol, ze gokken niet, ze vallen niemand lastig. Jongeren worden het slachtoffer van de verschillende organisaties die politiek georiënteerd zijn. Er zijn verschillende organisaties en stichtingen in (...).

Zij komen nooit in contact met ons. Hun doelstelling is negatieve propaganda te maken over Turkije en jongeren aan hun zijde te krijgen. Zij misbruiken de jongeren voor hun politieke doeleinden. Mensen die bij illegale handelingen betrokken raken of terroristen, zijn mensen die hun religie verwaarlozen. Daarom moeten de ouders onze activiteiten van harte ondersteunen." (Risvanoglu p.113)

Meer dan de helft van de kinderen op lagere schoolleeftijd gaat naar een door de moskee georganiseerde koranschool.

Een reden die veel ouders daarvoor opgeven is, dat zij bang zijn dat hun kinderen vernederlandse.

Ze zien dat kinderen, naarmate ze ouder worden, minder belangstelling hebben voor de religie. Daarom wordt het wenselijk geacht, al op jonge leeftijd een stevige religieuze basis te leggen. De indruk bestaat dat Turkse ouders in Nederland hun kinderen vaker naar de koranschool sturen dan Turkse ouders in Turkije.

Een moeder: "Mijn man en ik doen ons best om hen als een echte islamiet op te voeden. Religie is de wegwijzer van een mens. Je leert niet alleen maar religieuze verplichtingen ten opzichte van God, maar ook hoe je als fatsoenlijk mens moet gedragen en hoe je met andere mensen moet omgaan. Een beroep hebben is niet voldoende in je leven. Je moet in eerste instantie een goed mens worden, daarna komen de andere eigenschappen. Deze regels zijn allemaal door de religie vastgesteld. Als de kinderen deze niet leren, wat moeten ze dan wel leren?"

Sommige ouders echter sturen hun kinderen naar de koranschool tengevolge van roddel en sociale controle van andere moslims in hun omgeving.

Andere ouders weer maken bezwaar tegen de koranschool (te duur, te ver weg, ze leren er niets, slechte opvoedingsmethoden).

Jongere ouders hechten gemiddeld minder belang aan korancursussen. (Risvanoglu, p.121,122)

verschillende groepen.

De grote verschillen tussen Turkse ouders onderling worden nader ingevuld in het onderzoek van Vermeulen c.s. In het kader van dit onderzoek interviewde Ozden Kutluer 23 Turkse vrouwen in de Utrechtse wijk Lombok. Uit de interviews blijkt, dat de vrouwen strikt onderscheid maken tussen Turken uit de stad en Turken van het platteland. Dorpsvrouwen voelen zich vooral verbonden met buurtgenoten, die uit dezelfde streek in Turkije afkomstig zijn. Voor hen zijn Turkije, het dorp en de islam grootheden, die in elkaar overvloeien en moeilijk van elkaar te scheiden zijn. Stadsvrouwen hebben wel contact met stadsvrouwen uit een andere streek.

Hoewel dit in het onderzoek niet wordt uitgesproken, is het zeer wel mogelijk, dat dit verschil in culturele oriëntatie ook leidt tot een andere opvatting over de islam.

Turkse meisjes

Zo interviewde Joke Bakker in het kader van hetzelfde onderzoek 25 Turkse meisjes uit Lombok.

Ze waren gemiddeld 17 a 18 jaar (tussen 16 en 21) en verbleven gemiddeld 7 jaar in Nederland (tussen 1 en 12 jaar)

Ze zijn te verdelen in 3 categorieën : werkende, schoolgaande en thuisblijvende meisjes.

De thuisblijfsters.

Hiermee worden meisjes bedoeld, die om religieus/culturele redenen thuis worden gehouden.

Een moslimdochter dient in de opvatting van deze meisjes gehoorzaam en beleefd te zijn t.o.v. haar ouders.

Ze moet haar moeder helpen bij de huishouding en verder geen aandacht schenken aan jongens, 5 keer per dag bidden en zich decent kleden (o.m. met hoofddoek).

Toch kunnen deze meisjes subtiel verzet plegen tegen beslissingen van hun ouders. " Toen ik moest trouwen met een stomme jongen heb ik een paar dagen niks gegeten en heb ik helemaal niet meer gepraat. en steeds huilen. Nou, toen ging het niet door."

Ze hebben vooral contacten met vrouwelijke familieleden en meisjes die bij vergelijkbare gezinnen horen, waar de ouders contact mee hebben.

Voor deze groep meisjes vormden de dagelijkse koranlessen een geaccepteerd ontmoetingspunt. Daarom waren ze erg populair. Toen deze lessen werden gestopt, vormden sommige meisjes (die in Turkije een of twee jaar op een religieus internaat hadden gezeten) koranklasjes aan huis.

Voor traditionele meisjes is de "islamitische kleding" de lakmoesproef om te toetsen of iemand gelovig is.

"Een vrouw moet zich bekleden. Alles wat je hebt is voor je man bestemd. Alleen voor je man en niet voor anderen."

Nederlanders vallen buiten het gezichtsveld van de thuisblijfsters. Die zijn zo anders, dat een moreel oordeel over hun gedrag zinloos zou zijn. Des te meer worden ze in beslag genomen door het bepalen van de grenzen van wat kan en mag binnen de islam en de Turkse gemeenschap. Hun kritiek op andere Turkse meisjes, die afwijkende religieuze en morele opvattingen hebben, is niet mals.

Sommige orthodoxe meisjes, vooral zij die betrokken waren bij de korancursussen proberen anderen op vriendelijke doch dringende wijze te bekeren (die "anderen" zijn dan weer andere Turkse meisjes).

Schoolgaande meisjes.

Deze groep onderscheidt zich in gedrag en kleding vaak weinig of niet van Nederlandse leeftijdsgenoten. Om die reden voelen ze van twee kanten constant kritiek komen. Ze zijn zich meer dan de thuisblijfsters bewust van het negatieve beeld dat Nederlanders van Turken hebben en proberen vaak duidelijk te maken dat de ene Turk de andere niet is, maar tegelijk worden ze door veel (conservatievere) landgenoten veroordeeld, omdat ze vernederlandst zouden zijn.

Werkende meisjes.

Ze kennen goed Nederlands, maar hebben meer dan de andere twee groepen te maken met directe discriminatie op hun werk.

Turkse jongens

Thijl Sunier onderzocht Turkse jongens in Lombok Utrecht. 25 jongens vooral tussen 17 en 25 jaar.

Hij ziet vier groepen: de moderneren, de gedesillusioneerden, de nieuwkomers, de bekeerden.

De moderneren.

De vaders van jongeren uit deze groep zijn via de Belgische mijnen veelal in Nederland terecht gekomen. Ze zijn meest uit stedelijke groepen in Turkije afkomstig en behoren tot de middenstand. De jongens kwamen in Nederland begin jaren '70, toen er nog niet veel Turkse kinderen waren. Op school gingen ze veel om met Nederlandse kinderen. Ook nu nog komen ze via school of werk relatief weinig Turken tegen, en hebben regelmatig met Nederlanders contact. Wel zegt 'een onder-vraagde (uit de totaalgroep van 7) dat de laatste tijd het contact met Nederlanders minder wordt. Ondanks de contacten met Nederlanders zoekt men zijn intieme vrienden toch vooral in Turkse kring, en dan vooral onder jongeren met een vergelijkbare scholing en achtergrond. Hun relatieve succes op het gebied van scholing en arbeidsmarkt schrijven ze vooral aan eigen prestaties toe, het mislukken van veel andere Turken aan persoonlijke eigenschappen en omstandigheden. Ze vinden, dat er niet zoveel verschil bestaat tussen hen en Nederlanders. Het verslechterde klimaat t.o.v. Turken schrijven ze toe aan de komst van "onwetende" Turken van het platteland.

de gedesillusioneerden.

Deze groep jongeren kan gevonden worden in de koffiehuisen rond de Amsterdamse Straatweg.

De meeste komen van het platteland. In Turkije hebben ze de lagere school gevolgd. In Nederland volgen ze vooral LBO (al dan niet afgemaakt). Ze zijn bijna allemaal werkeloos. Ze ervaren discriminatie bij hun poging om werk te vinden.

de nieuwkomers

Zoals de naam aangeeft, pas kort in Nederland. Ze schrijven hun gebrek aan succes vooral toe aan slechte beheersing van het Nederlands. Ze zijn optimistisch en denken positief over Nederland en de Nederlanders, al hebben ze weinig contact met Nederlanders (of misschien juist daarom)

de bekeerden.

Dit zijn jongeren, die actief zijn binnen de moskee. Net als de nieuwkomers zijn ze gemiddeld kort in Nederland, en gemiddeld op vrij late leeftijd hier gekomen. Niemand heeft een Nederlandse opleiding voltooid, hoewel sommige jongeren in Turkije middelbaar onderwijs volgden. Op het werk komen de meesten weinig met Nederlanders in aanraking.

Ze associëren relaties met Nederlanders vooral met negatieve ervaringen.

In hun visie is het Turk zijn en het moslim zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Een goede Turk is een goede moslim en andersom. Bekeringservaringen spelen een sterke rol.

"Omdat ik in Turkije iets van de islam wist, ging ik heel af en toe naar de moskee, maar toen ik hier kwam, ging ik naar de cafés en dronk ik alcohol. Ik gedroeg me als een christen. Wat was er nog voor verschil tussen een christen en mij! Daarom wilde ik niet meer drinken. ...Ik heb toen een boek gekocht over de islam en ben een paar keer naar de moskee gegaan. Toen ben ik wakker geworden. Toen hoorde ik wat de imaan zei."

Al verwerpen de bekeerden de "christelijke" leefwijze, dit wil nog niet zeggen dat men geen behoefte heeft aan contact met andersdenkenden. "Ik zou meer over het protestantisme willen weten, want ik heb gehoord dat het een beetje lijkt op de islam. Dan zou ik beter kunnen vaststellen dat de islam uiteindelijk boven alles staat en als laatste komt."

Van Nederlanders kan je van alles verwachten. Zo werd de onderzoeker gevraagd of het waar was, dat Nederlandse vrouwen rechtopstaand slapen om hun kapsel niet in de war te maken.

Men vond Nederlanders vijandig, een vijandschap die werd toegeschreven aan het verschil in godsdienst. "Nederlanders gedragen zich tegenover ons zeer slecht, vijandig. Volgens mij, omdat ze niet

van onze godsdienst houden. Ze laten de banden van je fiets leeglopen en zo. Maar wij als moslims gedragen ons zeer goed tegenover hen. Daarom vinden Nederlanders ons laf, maar we zijn niet bang voor mensen, wel voor Allah. Wij hebben de kracht van het geloof. Een Turk kan met zijn geloof wel vijftigduizend Nederlanders aan."

Uit de bovenstaande groepsindelingen blijkt wel, dat er grote verschillen bestaan in culturele en religieuze oriëntatie tussen verschillende groepen Turkse ouders en jongeren. Het is logisch dat jongeren die thuis in een conservatief en religieus orthodox milieu opgroeien, zich sterker richten op "traditionele" islamitische waarden en normen. (Risvanoglu, p.124)

" Een Turk kan met zijn geloof wel vijftigduizend Nederlanders aan".

Conflicten en dilemma's

Religie

Binnen de opvoeding vinden er natuurlijk ook conflicten plaats. Zoals boven al werd gezien, verwijten ouders hun kinderen vaak, dat ze niet serieus genoeg bezig zijn met de religie. Dit verwijt is niet beperkt tot moslim ouders in Nederland of Engeland. Sabine Dirks onderzoekt

d.m.v. enqueteformulieren, wat de religieuze ideeën van jongeren in Turkije zijn.

Eén vraag betreft conflictpunten met de ouders. Veel jongens verschillen van mening met hun ouders over de politiek (de enquête werd gehouden in een tijd van grote politieke roering in Turkije), maar ook wordt religie genoemd als een terrein, waarop veel discussies plaatsvinden. Daarbij verwijten jongeren hun ouders soms, dat ze zomaar op gezag religieuze voorschriften volgen. Soms hebben jongeren er moeite mee, dat hun ouders zo weinig van de religie afweten, en allerlei vormen van "bijgeloof" aanhangen: "we discussieren vaak vanwege bepaalde vormen van bijgeloof, die zij vermengen met de religie en we maken elkaar wederzijds verwijten."

Kleding.

Een ander twistpunt in Turkije, met name tussen meisjes en hun ouders, is de kleding en de mate van bewegingsvrijheid.

Ook voor ouders in Nederland en Engeland kan dit een moeilijk punt zijn, maar het hoeft niet. Risvanoglu benadrukt weer, dat verschillende groepen Turkse ouders verschillend denken over de kledingkwestie.

Veel dochters kleden zich net zo als Nederlandse meisjes.

"Mijn vrouw is oud, voor haar is het beter een hoofddoek te dragen. Mijn dochters en schoondochters willen geen hoofddoek dragen. Het hoeft ook niet, als ze maar netjes gekleed gaan, hooggesloten kleren dragen. Een lange broek mag ook, als hij maar niet te strak is. Mohammed heeft gezegd: " waar je heen gaat, moet je je aanpassen." Hier hoeven Turkse vrouwen geen hoofddoek meer te dragen, of lange broeken onder hun jurk in veel te felle kleuren."

In een Turks onderzoek over jongeren op het platteland uit 1979 wordt kleding genoemd als een van de belangrijkste conflictpunten tussen ouders en dochters. (Risvanoglu,p.117,118).

Meisjes en kuisheid.

Maar ouders hebben nog andere dilemma's, bijvoorbeeld de vraag, hoe ze een in de islam hoog gewaardeerd begrip als "kuisheid" nader invullen, m.n. waar het hun dochters betreft. Alweer zien we uit de onderzoeken, dat, alhoewel alle moslim ondervraagden sterk hechten aan kuisheid, vooral voor meisjes, de manier waarop die kuisheid gegarandeerd moet worden in verschillende gezinnen verschillend wordt ingevuld.

In sommige gezinnen is schoolbezoek van hun dochter minder gewenst, omdat daardoor de kuisheid gevaar zou kunnen lopen.

Een moeder: " Voor een meisje is een hogere opleiding niet nodig. Bovendien zien wij op televisie en op straat hoe Nederlandse meisjes zich gedragen en met jongens omgaan. Ik hoor dat in Nederland meisjes op jonge leeftijd en zonder getrouwd te zijn met jongens naar bed gaan. Mijn dochter mag dat niet. Wij sturen haar niet naar school, omdat zij onder invloed van de anderen verkeerde dingen zou kunnen doen. Zij moet kuis blijven en zich fatsoenlijk gedragen."

Maar een andere vader meent: " In de Koran staat duidelijk dat zowel mannen als vrouwen moeten doorleren, totdat zij naar hun eigen capaciteit het hoogste niveau kunnen bereiken.

Meisjes moeten zich fatsoenlijk gedragen en geen slechte naam krijgen, maar dit betekent niet dat zij thuis moeten zitten en zich verder niet moeten ontwikkelen. Er zijn mensen hier die mij verwijten dat mijn dochters voortgezet onderwijs gevolgd hebben. Daar trek ik mij niets van aan. Ik geloof dat ik het juiste gedaan heb. In de moskee zegt de imaan iedere dag dat de ouders hun dochters moeten laten studeren. Het is niet makkelijk om de ideeën van mensen te veranderen, als ze in onjuiste dingen geloven. Kijk maar naar Turkije. Er zijn zoveel gestudeerde vrouwen die nu belangrijke posities vervullen. Wij moeten daar trots op zijn." Ook deze spreker is een gelovig man en een regelmatig moskeebezoeker.

Gelovig zijn en het hebben van een conservatieve denkwijze liggen niet automatisch in elkaars verlengde. (Risvanoglu,p.114,115)

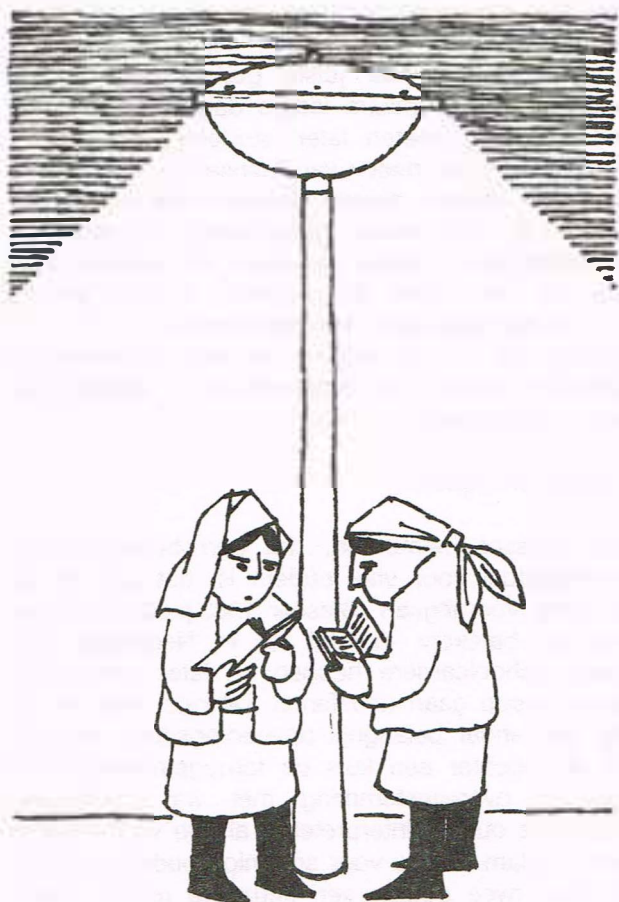
Kuisheid en vrijheid.

Paul Stasser memoreert, dat een belangrijk opvoedingsdoel voor veel ouders is, dat hun kinderen erop vooruitgaan (Stasser 1983,p.36), concreet ingevuld betekent dit dat ze in Nederland een goede schoolcarrière hebben en later een prestigieus beroep gaan uitoefenen. Dit doel kan botsen met een ander belangrijk opvoedingsdoel, namelijk dat de dochter een kuis en teruggetrokken leven leidt, in overeenstemming met wat traditioneel ingestelde ouders interpreteren als de voorschriften van de islam. Het is voor sommige ouders moeilijk, uit deze twee doelen een keuze te maken, zoals boven ook al bleek.

Voor moderner ingestelde ouders is dit minder een probleem, ze staan hun dochters gewoon meer vrijheid toe, al zal die vrijheid binnen de perken blijven. (Vermeulen, p. 151)

Vaak leidt de vraag wat de grenzen zijn aan de bewegingsvrijheid van meisjes tot conflicten, zo constateert Kauzer Mirza.

De meeste door haar geïnterviewde vrouwen (in Bradford geboren Pakistaanse vrouwen) vertellen, dat er in het verleden veel conflicten waren met de ouders over restricties in hun bewegingsvrijheid. Nu is er een soort *modus vivendi* met de ouders gevonden. Ze accepteren zekere grenzen, maar claimen ook een zekere (beperkte) vrijheid. Een in Pakistan geboren vrouw stelt de ouders in het gelijk: "Veel ouders halen hun dochters van school als ze 16 zijn vanwege de dingen die gebeuren. Ze (de meisjes) zeggen tegen hun ouders dat ze naar de bibliotheek gaan. Hoe weet de moeder waar ze zijn? Ze hangen rond op de markt. Ze gaan de perken te buiten, dat is slecht. Als iemand vertrouwd wordt, dan moet dat vertrouwen terecht zijn. Ik studeerde in Pakistan. De bus haalde en bracht ons van school. Mijn ouders wisten precies waar ik was." (Mirza, p.11)

Lezen onder straatlantaarns

Als ouders zeker weten, dat hun dochter te vertrouwen is en dat ze een kans maakt op een goede schoolcarrière, willen ze de roddel binnen de gemeenschap en hun eigen bedenkingen wel trotseren. Veel ouders hechten aan goede onderwijskansen voor hun dochters, soms meer dan die dochters zelf." Onze ouders zeggen: "jullie weten niet hoe moeilijk het voor ons was lezen onder straatlantaarns. Jullie hebben geen waardering voor school omdat jullie er niet voor hebben hoeven vechten. Maar zo is het in het leven, omdat je iets hebt, waardeer je het niet."

Sociale controle

Ook in Nederland en Engeland zijn er wel eens conflicten met ouders over kleding, al geven veel meisjes aan, dat het vooral de eigen (Turkse, Pakistaanse of Marokkaanse) gemeenschap is, die met argusogen op de kleding let. Marlene de Vries' boek over Turkse meisjes heet niet voor niets: "ogen in je rug"!

(zie over de functie van het roddelen: de Vries, p.78-92)

Met name daar, waar verschillende duidelijk onderscheiden sociale groepen uit een land aanwezig zijn, kan roddel gebruikt worden, vooral om meisjes in het gareel te houden. Dit is b.v. het geval in de Utrechtse wijk Lombok, waar, zoals boven vermeld, Turkse groepen afkomstig uit verschillende delen van het platteland en uit de steden samen in een Nederlandse buurt wonen. Maar ook in het Engelse Bradford speelt roddel een sterke rol binnen de Pakistaanse gemeenschap. "Ze zeiden tegen ons dat we onze hoofddoek op moesten doen, dat we anders slechte meisjes waren en zo... en dan vertelden ze je wat er allemaal voor slechts met je kon gebeuren als je die dingen niet deed voor je geloof...je geloofde die dingen niet echt, maar je wordt er toch bang voor." (een niet-traditioneel Turks meisje over een meisje uit een orthodoxere groep) (Vermeulen, p.146).

Roddel kan ertoe leiden, dat ouders hun dochters sterker beperken. Soms zet het meisjes aan tot schoolverzuim. Een schoolverlaatster (3 MAVO): "Op school wilden ze dat wij precies deden wat zij deden, zoals met jongens omgaan. Dat deden wij niet. Er waren ook meisjes die met de mode meededen en weet ik allemaal. Nou...als je met de mode niet meedeed, dan zat je in een hoekje. Nou, en toen moest ik ook nog eens een hoofddoek gaan dragen naar school en dat wou ik helemaal niet. Ik had nog nooit een hoofddoek gedragen en ik was het niet gewend, maar het moest van mijn vader. Toen dacht ik: "nou, ik word al genoeg

uitgelachen op school. Als ik dat ook nog ga doen, dan barst ik wel uit. Dus toen dacht ik : "ik ga ermee stoppen."

Vaak hebben hun ouders wel begrip voor de situatie, en zien dat ze hun mening omwille van hun dochter moeten veranderen (b.v. waar het schoolreisjes, gemengd zwemmen betreft) , maar bezwijken ze toch onder de druk van de sociale controle. (Vermeulen,p.150,151)

Onder Pakistanen in Bradford wordt over kleding veel geroddeld. Het is een shibbolet in de Pakistaanse gemeenschap: "goede" vrouwen dragen Pakistaanse kleding, "slechte" niet:" Kleren geven aan of je een goede moslim bent of niet." Je kan zo slecht zijn als wat, maar als je een shalwar (lange, wijde broek) en qamis (wijde tuniek tot over de knieën) aanhebt, en een dupatta (sjaal) op je hoofd, word je beschouwd als een goede moslim door onze gemeenschap."

" Omdat ik een broek draag en in een betere buurt woon, zeggen mijn vrienden: " je bent verwesterd (daarmee bedoelen ze: modern, onislamitisch, gewaagd of "slecht") en middle-class".

"Ik draag lange laarzen en een rok. Daarom nemen veel van onze mensen aan dat ik een Indiase ben of ze zien me als een halfbloed of een Kenyase "(Mirza,p.17)

Jongeren en Islam

Wat doen jongeren aan islam en hoe zien ze de islam? Met name Paul Stassen onderzoek "Wegen naar Mekka" gaat daar vrij uitvoerig op in, maar ook de andere onderzoeken bieden soms waardevolle aanvullingen.

"Wegen naar Mekka" werd in 1981 uitgevoerd door het instituut voor pedagogische en andragogische wetenschappen van de Rijksuniversiteit Utrecht.

Door middel van interviews geven een aantal Turkse en Marokkaanse jongeren hun eigen levensbeschrijvingen. De meerderheid van de geïnterviewden is Turks, en ze zijn bijna allen stedelijk. Dit kleurt uiteraard het onderzoeksresultaat.

De migratieleeftijd verschilt, de leeftijd van de geïnterviewden ook. Een cluster van jongeren is rond de 12, een ander gemiddeld 19.

Totale groep :10 jongeren.

Zuilen o.a.Zakaat.

Zo wordt door een van de jongeren de plicht van een moslim omschreven:"Als je gelooft in de islam, dan moet je 5 keer per dag bidden en Ramadan houden en je moet sjahâdat doen, dat hebben jullie

niet, als je gaat slapen of bidden moet je dat altijd zeggen, anders ben je geen islamiet.Dus net als de R.K. mensen hier gaan bidden voor het eten omdat ze in Allah geloven en daarna kan je wat vertellen over de godsdienst. Dus hebben we ook verschillen. Je hebt ook dat je ieder jaar moet rekenen wat je het hele jaar hebt verdiend, wat je voor winst hebt, dus moet je van je geld denk ik 12 1/2 gulden van de 100 gulden voor de arme mensen aftrekken. Dat is zakaat. En als je genoeg geld hebt dan moet je een keer naar Mekka. Dat zijn de 5 zuilen."

Een paar jongeren maar hielden zich vroeger in het moederland aan de gebedsplicht. In Nederland is dit teruggelopen. Verklaringen die de jongeren zelf geven: geen tijd en geen gelegenheid vanwege school en werk, het is lastig vanwege de rituele reiniging.

De meeste jongeren weten wel wat zakaat is, maar de jongsten doen het niet, want ze zijn nog te jong.

Een van de ouderen geeft aan, aan wie hij zakaat geeft: "Je moet kijken naar wie er arm is, dus daar gaat het geld naar toe. Er zijn ook mensen in Nederland of in Marokko, dat maakt niets uit. Je moet kijken wie er arm is, die moet je het geven. Je moet het aan de arme mensen geven, het maakt niet uit waar.(...)En dat moet je eigenlijk doen, want er zijn arme mensen in de wereld, dus dat moet je een keer per jaar doen. Niet alleen met geld, ook de boerenmensen bijv. met schapen en koeien of tarwe. Zij moeten ook aan zakat doen. Je moet het doen als je islamiet bent, je kunt niet anders doen. Dat is niet van jou." (Stassen 1981, p.23)

Van de jongsten vast een aantal niet tijdens de Ramadan (kinderen zijn uitgezonderd van de verplichting tot vasten).

Vasten.

Een ouder meisje vertelt hoe ze met vasten begon toen ze 9 was. "Ik stond erop dat ik wou vasten en mijn oom ook. Later werd dat wat minder. Mijn moeder zei dan dat kinderen wel moeten vasten, maar dat ze 's morgens moeten ontbijten en van 's morgens tot het middageten mogen ze niks eten, ook niet snoepen. Tussen de middag krijg je dan je eten. En dan weer 's middags vasten tot 4 uur. Dan leek het net of je daaraan meedeed. Maar ik hield het ook wel eens haast een dag lang vol." Hetzelfde meisje vertelt, dat het een feest is in de familie als een kind voor het eerst meedoet met vasten. Op één na proberen alle jongeren te vasten met de Ramadan. Ze vinden het wel moeilijk

om vol te houden. Dat is voor de ene jongen ook de reden om niet mee te doen : "(...)Ik heb het één keer gedaan, nu 4 jaar geleden, toen ging ik bijna dood."

In het eigen land is vasten gemakkelijker, vinden de jongeren: iedereen vast daar. Er is ook een nadeel: de sociale controle is groot in het thuisland. De nietvaster in het gezelschap verdenkt de Marokkaanse autoriteiten van klassejustitie. De arme mensen die tijdens de Ramadaan het gebod tot vasten in het openbaar overtreden, worden opgepakt, de rijken niet.

In Nederland ontmoeten de jongeren soms onbegrip omdat ze vasten, soms herkenning: "Ze kunnen zich niet voorstellen dat zo iets bestaat. Maar uitslachten doen ze niet. Want ik ken ook een paar katholieke meisjes, die hebben ook zo'n bepaald vasten, dan mogen ze geen vlees eten. Dan zeggen ze ook: "He, dat hebben wij ook.". Sommigen hebben het ook, dus daarom begrijpen ze het." (Stassen, 1981,p.27)

Pelgrimstocht.

De verplichting tot haddj (pelgrimstocht naar Mekka) staat ver van de meeste jongeren af. Op de vraag of hij naar Mekka is geweest, antwoordt een : "Doe niet zo gek. Eerst kinderen getrouwd, dochter getrouwd, zoon getrouwd, alles klaar, laatste keer wanneer dood, dan naar Mekka en dan naar paradijs. Ja. Heel duur; twee maanden daar blijven, fl 15.000,- nodig."

De tocht naar Mekka is een ver aflaggend ideaal, door geheimzinnigheid omringd. Een meisje hierover: "(...)Degenen die naar Mekka gaan moeten een eed afleggen dat je je mond houdt over wat daar gebeurt. Een aantal vriendinnen zijn daar naartoe geweest en ik heb gevraagd en proberen eruit te krijgen wat daar gebeurt.(...) Maar sommigen doen het toch. Dat komt denk ik omdat ze erover willen praten, omdat het de grootste ervaring in het leven van een islamiet is."

Besnijdenis.

Ook de besnijdenis (van jongens) is een belangrijke islamitische gewoonte. Waarom moeten jongens besneden worden? Een meisje : " (...) Het komt uit het oude testament. Het heeft iets te maken met Mozes. Het precieze verhaal ken ik niet, maar het is geloof ik zo, dat het voorhuidje van een jongetje werd gebruikt om iemand anders levend te maken. Maar het wordt nu vaak als hygiënisch gezien als je je gewoon laat besnijden, omdat het veel hygiënischer is."

Offerfeest

Feesten spelen natuurlijk een belangrijke rol. Een jongere probeert aan de Nederlandse interviewer uit te leggen, waar het om gaat bij het Grote Offerfeest: "Omdat Abraham vroeger, toen er nog geen schaap was, probeerde hij iets te doen voor God, dus wilde hij zijn zoon slachten. Dat had God aan hem gevraagd. Dus hij gelooft aan God en zegt ik wil het wel doen. Toen was hij met zijn zoon naar een berg, toen heeft hij een doekje gedaan op de ogen van zijn zoon. Hij heeft het ook gevraagd aan zijn zoon en zijn zoon zei "ik geloof ook aan God, dus ik ga ook met jou, het geeft niets". Toen heeft hij drie keer aangeslagen en het mes werd drie keer omgedraaid. Er werd niet aangeslagen. Er kwam een hoe heet het eigenlijk, ik weet het niet, die zijn met God en je kan ze niet zien. (een engel). Ja, ik denk het wel, en die bracht een schaap aan hem, die pakte de hand van het mes en geeft het schaap. Dus er wordt ieder jaar feest gevierd. Het is Ibrahimfeest."

Biecht.

Voor de meeste jongeren is de islam erg belangrijk. Dat wil niet zeggen, dat ze altijd allemaal zich letterlijk houden aan alle voorschriften van de islam. Toch hebben velen wel het gevoel, dat dit eigenlijk zou moeten. Naar hun idee maken andersgelovigen het zich veel gemakkelijker op het punt van godsdienstige voorschriften: "Echte islam is elke tijd, altijd moet je salaats doen, je mag niet vloeken, niet praten over andere mensen. Dat staat ook in de bijbel, daar staat ook dat je niet mag vloeken. Bijna hetzelfde als de Koran. (-..) Die katholieke mensen, he, ik heb veel Nederlandse mensen gezien die kleine kinderen altijd gelijk een klap geven of vies praten van godverdomme of zo, gelijk vloeken. Dan gaan ze binnen in de kerk en vragen aan die man, ik weet niet hoe die heet... (pastoor). Ja, die geloof ik. En dan zeggen ze, ik heb gevloekt. Ah, zegt die man, geeft niet, je moet dit doen en dat doen. Dan gaan ze weer naar buiten en dan is het klaar. Dat is ook niet echt katholiek. Ik heb dat ook in de kerk gezien. Een man komt en hij zegt: ik heb gevloekt. Die andere man zegt even peppeppep en dan kan hij weer naar buiten. Toen ging hij weer gelijk vloeken. Hij was niet meer bang, omdat die andere man iets gezegd had van "God is niet boos meer op jou" Dat is makkelijk he? Steeds weer even terug als je gevloekt hebt en die man zegt God is niet meer boos. Dan kan je rustig vloeken."

Hiernamaals.

Voor de jongere kinderen is het hiernamaals een belangrijk element in hun geloofsbeleving. Net als alle kinderen van die leeftijd maken ze zich een zeer concrete voorstelling van de hemel:

"Als je dood bent ga je naar een andere wereldbol. Ik ben Nadire, ik ben dood en dan ga ik naar een andere wereldbol. Als ik altijd heb geluisterd naar Allah dan ga ik naar de wereldbol die lekker ruikt en waar alles roze is en bloemen zijn. Heb ik niet geluisterd naar Allah, heb ik altijd vies gezegd en heb ik nooit een hoofddoek op mijn hoofd, dan ga ik in de andere wereldbol branden. Allah is groot, hij ziet alles. Hij kan iedereen zien, ook niet-islam mensen."

Jongeren voelen zich sterk verbonden met die Turken, die er dezelfde gebruiken op nahouden. De godsdienst is m.n. een verbindend element. Ze hebben een "wij" en een "zij"-gevoel. De "zij" zijn niet alleen Nederlanders, maar ook b.v. Turken, die minder nadrukkelijk met de islam bezig zijn. Naar Nederlanders toe leggen de kinderen daarbij nog meer tolerantie aan de dag dan naar "goddeloze" landgenoten: "Maar God zegt dat Nederlandse mannen en vrouwen zelf mogen weten wat ze aantrekken, maar Turken en Marokkanen niet. Voor mij is het gewoon dat Nederlandse mensen zich anders kleden, maar de God van mijn zus zegt wat anders. (.....) De God van de Nederlandse mensen zegt dat ze geen Ramadan hoeven te doen, God zegt dat ze naar de kerk moeten gaan. Wij mogen niet naar de kerk. God zegt dat Turkse en Marok-

kanse mensen geen varkensvlees mogen eten. Soms eten ze het wel, dat zijn slechte mensen."

Drs. G. Speelman.

Interview 1

Semra en Günül zijn beide ongeveer 20 jaar oud. Beide zijn ze getrouwd, Günül met de broer van Semra. Semra's man is nog maar 5 maanden in Nederland. Het gesprek vindt bij Semra thuis plaats, waar later op de avond nog familie langskomt. Samen bekijken we de video van Semra's bruiloft, die in Gaziantep plaatsvond.

Durzun, de man van Semra zit bij het gesprek. Hij is nog maar kort in Nederland, maar kan zich heel goed in het Nederlands uitdrukken. Dat komt, omdat hij op een intensieve taalcursus zit. Daarvoor heeft hij zelfs een baan laten schieten.

Semra zoekt momenteel werk, haar schoonzusje werkt bij de rijkspolitie.

- vonden jullie ouders islam belangrijk bij jullie opvoeding, en hoe hebben ze jullie iets over verteld?

- Zowel Günül als Semra denken, dat hun ouders de islam erg belangrijk vinden en vonden. Met name hun moeders waren veel met de godsdienst bezig. Günüls moeder bidt regelmatig, die van Semra bad, vanaf het moment dat ze van Semra zwanger was, zelfs 5 keer per dag.

Günül en Semra hebben beide een moskee (de "hoofdmoskee") in Almelo bezocht om iets over de islam te leren en delen van de Koran uit hun hoofd te leren. Günül heeft dat moskeebezoek tot haar spijt niet lang volgehouden. Ze had moeite met de autoritaire onderwijsmethoden van de toenmalige hodja: die sloeg kinderen die niet goed opletten of ondeugend waren. Semra is er verbaasd over, dat Günül niet goed met de hodja kon opschieten. Ze heeft van dezelfde hodja les gehad, en vond dat hij de zaken goed over kon brengen. "misschien", zegt Günül, "is het verschil tussen jou en mij wel, dat je in Nederland kwam wonen toen je 12 jaar was. Ik heb hier altijd gewoond, en ben vanaf het begin hier naar school geweest."

Hoe dan ook, Günül vindt het echt een gemis dat ze zo weinig van de islam afweet. Ze vraagt of ik soms goede boeken over de islam in het Nederlands weet. Die zou ze dan kunnen gebruiken om de Nederlanders op haar werk uit te leggen hoe het zit.

De niet-moslims in Nederland stellen je constant vragen over de islam, vooral als je (zoals zij) werkt op een plek waar maar weinig andere buitenlanders zitten. Nederlanders willen vooral weten hoe het nu zit met de positie van de vrouw in de islam: is het waar, dat alle vrouwen een hoofddoek moeten dragen? En hoe komt het dat Günül zelf geen hoofddoek opheeft?

Kortom, Günül heeft behoefte aan meer kennis van de islam. Zelf leest ze alles wat los en vast staat, met name boeken uit Turkije, over de islam. Ze vindt het jammer, dat haar ouders niet op al haar vragen over de islam antwoord kunnen geven.

Semra vindt, dat ze zich niet op kennis moet verkijken. Dat is ook niet alles. Islam is ook iets, wat in je zit of niet. Ouders kunnen hun kind nooit dwingen om moslim te zijn. Het beste is, als ze serieus ingaan op vragen van het kind. Ieder kind stelt vragen als: "Wie heeft alles gemaakt?" Je hoeft als ouder geen intellectueel te zijn om daar op in te gaan.

- "Een godsdienst beleven kan ook zijn: er iets aan doen. Doen jullie bepaalde dingen omdat jullie moslim zijn?"

- Semra leest thuis de Koran. Ze noemt dat "lezen voor God".

Maar je leest niet alleen voor God. Ook voor overleden familieleden. Als je naar de moskee gaat, draagt de hodja de gedeeltes van de Koran die zijn gelezen op aan God, doordat hij een gebed houdt voor de overledenen. Zo kan je je lezing van de Koran als het ware schenken aan de zielen van de overledenen.

Het lukt Semra niet, elke dag uit de Koran te lezen, iets dat ze bijzonder jammer vindt. Maar in de maand Ramadaan (de vastenmaand) leest ze elke avond een stuk uit de Koran. De Koran is in 30 delen van ongeveer gelijke grootte verdeeld. Als je elke avond van de Ramadan een zo'n stuk leest, kan je de hele Koran doorlezen in die ene maand. Tijdens de Ramadan voelt ze zich van top tot teen moslim. Daarom kost het haar ook geen moeite om te vasten in de Ramadaan: ze doet het graag.

Vijf keer per dag bidden is haar tot nu toe moeilijk. Dat lukt alleen in de Ramadaan. 's Morgens doet ze, als het enigszins mogelijk is het ochtendgebed, 's middags slaat ze het middaggebed meestal over. Als ze om vier uur thuis is, kan ze nog wel het namiddaggebed doen. 's Avonds om elf uur haalt ze de verzuimde gebeden van die dag in.

Günül vast ook tijdens de Ramadan. Het aller-moeilijkst vond ze de Ramadaan in het jaar dat ze voor het eerst getrouwd was! Voor haar man is het erg moeilijk om de vasten te houden vanwege zijn werk. Dit jaar heeft hij bijvoorbeeld niet gevast. Dat is jammer, want vasten in je eentje is moeilijker. Tot haar grote spijt heeft Günül de Koran niet voldoende leren lezen om het zelf te kunnen doen. Haar moeder en zusje kennen de Koran wel. Als je de Koran niet kent is het geen zonde om hem niet regelmatig ter hand te nemen, maar als je eenmaal de Koran hebt leren lezen, moet je ook van die kennis gebruik maken.

Zo had haar zusje een tijd lang geen zin in het lezen van de Koran, maar op een nacht werd ze wakker van een stem, die zei: "je moet opstaan en de Koran lezen". Dat gebeurde elke nacht opnieuw, totdat ze het ook gedaan had. Vanaf dat moment voelde ze zich weer rustig en gelukkig.

Als ze 's avonds eerder naar bed gaat dan haar man, doet ze meestal het avondgebed. Dat vindt ze erg zinnig: je kan maar nooit weten als je gaat slapen, of je de volgende ochtend weer gezond wakker wordt.

Alle dingen die je eigenlijk zou moeten doen: bidden, vasten in de Ramadaan, de Koran lezen, mag je niet doen als je ongesteld bent. Dan ben je volgens de officiële voorschriften onrein. Als je onrein bent, en toch de salat doet, dan heeft het geen nut: het gebed telt niet. Wat doen Semra en Günül in zo'n geval?

Soms bidt Semra dan wel, omdat ze het anders mist. Je mag wel bidden in je eigen woorden. Je kan bijvoorbeeld zeggen: "God, vergeef me wat ik verkeerd deed", of "God, bedankt voor alles", als je maar niet de heilige woorden van de Koran gebruikt.

Voor Günül en Semra is de donderdagavond een "heilige avond".

Dat is de avond voor het gezamenlijke gebed in de moskee. Zelfs al drink je de hele rest van de week alcohol (wat sowieso niet mag), dan nog moet je je op donderdag inhouden.

Als je op donderdag zegt "ik heb hoofdpijn, ik kan nu niet bidden", zal je de rest van de week hoofdpijn houden.

- "Wat betekent het voor jullie, dat jullie moslim zijn?"

- "Het geloof is voor mij een positief gevoel", zegt Semra. Dat ervaart ze vooral tijdens de Ramadaan. Het heeft iets te maken met saamhorigheid met andere mensen de hele familie gaat 's avonds naar de moskee, maar ook met verbon-

denheid met God: je doet iets voor God, uit dankbaarheid voor wat hij voor jou doet. Het feit dat je mag vasten (dus iets terugdoen) maakt, dat je tijdens de Ramadan sterk bij God en godsdienst bepaald bent. Semra stemt daarmee in. Ze vult aan, dat het tien keer zo verdienstelijk is, als je tijdens de Ramadan iemand anders te eten geeft, dan als je zelf vast. Soms, als ze alleen thuis is, vergeet ze helemaal dat de zon onder is, en dat er weer gegeten kan worden, zo onbelangrijk wordt eten dan voor je.

De gemeenschap is erg belangrijk. In Turkije is vasten veel gezelliger dan in Nederland, omdat daar iedereen meedoet. Het is ook moeilijk, te geloven in je eentje. De laatste paar jaar is het aantal Turkse islamitisch organisaties sterk gegroeid. De vrouwen kunnen samenkomen in een speciale ruimte in de moskee. Semra bezoekt de moskee wel eens, Günül heeft er door haar baan en kind weinig tijd voor. Al die verschillende organisaties zijn wel verwarrend. Naast de "officiële" moskee is er bijvoorbeeld een huismoskee ontstaan, waarvan de leden sterk geïntereerd zijn op Saudi-Arabië. Dit maakt vooral Günül wat onzeker: in de nieuwe huismoskee zeggen ze andere dingen dan in de oude moskee, wat moet je nu geloven?

- "Op wat voor manier zouden jullie je kinderen willen opvoeden, speciaal wat de islam betreft?"
- Günül (ze heeft al een dochtertje) begint met een voorbeeld van hoe het niet moet. Ze heeft op de basisschool les gehad in de islam van een Turkse leerkracht, die zelf niet gelovig was. Die zei bijvoorbeeld tegen de kinderen: "Als God bestond, dan zouden er geen arme mensen zijn in de wereld. Maar er zijn armen, dus God bestaat niet."

Hij vroeg de kinderen ook, om zich voor te stellen, hoe God eruit ziet. Op een gegeven ogenblik hebben de ouders gevraagd of die man niet langer les kon geven.

Afgezien daarvan, vinden Günül en Semra het best moeilijk zich voor te stellen, hoe je je eigen kinderen geloofsopvoeding zou moeten geven. Semra: "je moet beginnen bij de vragen die kinderen je zelf stellen. Alle kinderen komen wel naar je toe met de vraag: "mama, wie heeft de wereld gemaakt?" Daarmee moet je dan beginnen. Verder is het belangrijk dat je kinderen laat meedoen. Als je zelf bidt, kan je kind je nadoen. Godsdienstige opvoeding lijkt Günül extra moeilijk in Nederland. Moslim zijn kan je natuurlijk overal ter wereld. Maar het is voor kinderen moeilijk, de islam als iets geloofwaardigs te zien als de ouders niet alles doen wat je moet doen volgens de islam.

Semra:" maar dat is overal hetzelfde. Er zijn altijd mensen, die niet doen wat ze zouden moeten doen."

Toch vindt Günül het hier in Nederland moeilijker om moslim te zijn. Ze moet zich hier bijvoorbeeld vaak verdedigen tegenover de Nederlanders, en soms doet ze maar mee om geen aanstoot te geven. Wat moet ze bijvoorbeeld doen als ze door collega's op haar werk wordt uitgenodigd op een feestje en iedereen drinkt een pilsje. Als ze om een sapje vraagt, zal er vrijwel zeker iemand zijn die zegt:"O ja, dat hoort bij jullie geloof,he ?", en daar heeft ze juist zo'n hekel aan. Je moet kinderen sterk maken, zodat ze zich kunnen verdedigen in dergelijke situaties.

- "tenslotte de bijna onvermijdelijke vraag:jullie dragen geen hoofddoek. Wat vinden jullie van de discussie over hoofddoeken?"

- Semra: "of het met een hoofddoek is of iets anders, eigenlijk moet je hoofd gedekt zijn. De haren zijn het mooiste wat een vrouw heeft. Daarmee mag ze een man niet in verleiding brengen. Verder moet je lichaam gedekt zijn. Sommige moslims vinden dat je een lange jurk aanmoet, maar dat hoeft niet. Ik doe het zelf niet, maar als ik eenmaal een hoofddoek op zou willen hebben, zou het niet moeilijk voor me zijn om vol te houden. Ik zou het beschouwen als iets, wat God van me vraagt."

Günül : "Ik doe het niet, maar ik weet dat het wel moet. Het is voor mij te moeilijk, op mijn werk gaan ze er van alles van denken. Dat ik het niet doe, is mijn eigen verantwoordelijkheid. "Ieder schaap hangt aan zijn eigen poten", zoals het spreekwoord zegt."

Interview 2

gesprek met Abderrahiem N.

Abderrahiem is in de twintig, en woont sinds twee jaar in Nederland. Hij heeft hier familie wonen, maar dat is niet de reden waarom hij hier kwam. Hij hoopt, dat hij in Nederland een bestaan kan opbouwen als profvoetballer. Hij voetbalt nu voor een eredivisieclub.

Abderrahiem is zeer geïnteresseerd in het christendom. Onlangs woonde hij een avond bij over islam en christendom. Daar werd gesproken door een (Pakistaanse) moslim en een katholiek.

Zijn eerste vraag aan mij is: "Wat bedoelen jullie christenen als jullie zeggen, dat Jezus de zoon van God is?"

Nadat we hierover e.e.a. hebben uitgewisseld,

begin ik met het onderwerp waar ik Abderrahiem over wilde ondervragen.

- "Ben je hier in Nederland op een andere manier met de islam bezig dan in Marokko?"
- "Ja, ik ben in Nederland veel bewuster met de islam bezig. In Marokko wist ik wel wat je moest doen om een goede moslim te zijn: Vasten, bidden, de armen helpen en naar Mekka gaan, maar ik deed lang niet alles. In Marokko bijvoorbeeld bad ik nooit. Hier wel."

Abderrahiem komt uit een godsdienstig milieu. Zijn vader heeft de pelgrimstocht naar Mekka gedaan, zijn moeder houdt zich aan de vijf dagelijkse gebedstijden. Zijn ouders stuurden hem naar de moskeeschool toen hij 4 of 5 jaar oud was. Daar leerde hij Koranteksten en de gebedsvorschriften. Toen hij 7 jaar was, ging hij naar de lagere school. Ook daar besteedt men veel tijd aan de godsdienst. Abderrahiem schat, dat ze ongeveer 1 uur per dag leskregen in de Koran en de islam. Pas op 15-jarige leeftijd kwam er een einde aan deze intensieve godsdienstige vorming.

Toch was Abderrahiem niet een buitengewoon toegewijde moslim. Dat deed met name zijn vader wel verdriet, maar die dacht toch: "uiteindelijk zal hij de weg wel vinden." Zijn ouders dwongen hem nooit om tegen zijn zin naar de moskee te gaan of iets dergelijks. Het standpunt van zijn vader was: als je mensen helpt, niet liegt, niemand doodslaat, de religie respecteert, leid je een goed leven, zelfs al ga je niet naar de moskee.

Hier in Nederland is het heel anders. Abderrahiem heeft een sombere visie op de toekomst van de islam in Nederland.

"Alleen de ouderen respecteren de religie nog. Dat komt omdat ze uit Marokko komen. Maar 10% van de jongeren bidt hier. Ze eten zelfs in de Ramadaan! Goed, als je het ze vraagt zeggen ze: "wij geloven in God. Maar ze doen er niets aan. Over tien jaar, misschien twintig, zal de islam in Nederland tot bijna niets zijn ingekrompen, als we niet opletten."

- "Hoe voelt het om hier in Nederland de Ramadaan te houden?"
- "Ramadaan is altijd goed. Maar hier in Nederland is het niet zoals in Marokko. Daar voel je dat het Ramadaan is. Hier voel je niets." Bij het houden van de Ramadaan ondervindt Abderrachim ook praktische problemen. Oudere mensen zijn gestopt met werken. Ze kunnen rustig aandoen en naar de moskee gaan. Zelf werkte hij vorig jaar voor een uitzendbureau, en daarnaast deed hij nog aan intensieve voetbaltrainingen. Dan is het

vasten gewoon niet vol te houden. Dit jaar heeft hij voor het eerst weer gevestigd. In Marokko voetbalde hij ook al op behoorlijk niveau, maar daar duurden de trainingen tijdens de Ramadan van 18.00 tot 20.30. Daarna werd er gezamenlijk gegeten.

Wat Abderrahiem speciaal mist in Nederland zijn de nachtelijke moskeebezoeken tijdens de ramadaan. Vooral op 26 ramadaan (de zgn. "lailat al-Qadr"). Die nacht is de moskee de hele nacht geopend, en veel mensen blijven dan de hele nacht op om uit de Koran te lezen. Die aparte sfeer ontbreekt in Nederland.

- "Als je kinderen zou hebben, hoe zou je ze dan inleiden in de islam? Wat vond je in dat opzicht goed in je eigen opvoeding, wat minder goed?"
- "Wat ik anders zou doen dan mijn ouders, is dat ik meer met mijn kinderen zou praten over de religie. Bij mijn ouders thuis werd er nooit gepraat over dat soort zaken. We wisten dat we moslim waren, en bepaalde dingen moesten doen en laten. Maar waarom, dat werd nooit verteld."

Juist in Nederland is het wel belangrijk, dat je veel vertelt aan je kinderen. In Marokko leerde je de islam als het ware spelenderwijs. Je woonde immers in een islamitisch land. "Als ik kinderen zou hebben zou ik beginnen als ze 5 of 6 waren. Elke dag hun een beetje vertellen. Mijn oom heeft een zoontje van een jaar of 5, Zakariyya. Als mijn oom bidt, gaat die achter hem staan om hem te imiteren.

Als mijn dochter 13 zou zijn, zou ik stimuleren dat ze meedeed met de ramadaan. Verder zou ik mijn kinderen leren, dat ze geen drugs moeten gebruiken, dat ze moeten bidden enz.. Als ze twintig zouden zijn, zou ik ze zelf laten kiezen welke richting ze uit willen gaan. Als je ze lang genoeg onderwezen hebt, dan vergeten ze het toch niet meer."

Doordat veel ouders in Nederland deze aanpak verzuimd hebben, is het zo droevig gesteld met de godsdienstigheid van de jongere generatie. Abderrahiem kent drie Marokkaanse meisjes uit Maastricht. Hun vader is hertrouwd, en ze konden niet goed met hun stiefmoeder opschieten. Daarom wonen ze nu buitenshuis. Die meisjes denken van zichzelf dat ze moslim zijn, maar ze weten niets over de islam. Ze houden zich niet aan de ramadaan, ze drinken wijn. Wiens schuld is het nu, dat ze zich niet aan de voorschriften houden? Toch

zeker van hun vader? Kinderen opvoeden is een zware verantwoordelijkheid.

Aan de vraag naar de opvoeding van eventuele kinderen gaat natuurlijk de vraag naar de echtgenote vooraf. Abderrahiem is zelf verloofd met een Marokkaans meisje. "Ik ken veel families in Nederland, die hun dochters willen uithuwelijken aan jongens uit Marokko. Niet aan Marokkaanse jongens in Nederland, die zijn heel verkeerd bezig. Het werkt ook andersom: voor hun zoon willen families hier het liefst een vrouw uit Marokko."

Als je met een Nederlandse vrouw trouwt, weet ze niets van de islam. Thuis leert ze de kinderen niet Arabisch te spreken. Je kinderen zullen vreemden van je eigen cultuur en religie.

Daarom geldt ook voor Abderrahiem: "Als mijn dochter 20 is, moet ze trouwen met een Marokkaanse jongen uit Marokko. Mijn zoon ook, maar hij moet natuurlijk wel trouwen met een meisje, waar hij van houdt."

Interview 3

Gesprek met Mohammed, 23 jaar.

Mohammed is sinds 1976 in Nederland.

"Ik ben in een islamitisch gezin grootgebracht, en ken niets anders dan de islam. Vader en moeder doen er alles voor om goede moslims te zijn. Ik bid en vast en doe ook alles, maar niet zo strikt als mijn ouders. Hier in Nederland is het geloof verwaterd. De jeugd hecht geen waarde meer aan het geloof. Op zich lijkt dat prima, maar het is niet goed: voor mij is de godsdienst iets onmisbaars; een samenleving zonder godsdienst is als een schip zonder kapitein.

Zonder geloof ben je kwetsbaar als mens, de samenleving zit vol bedreigingen en daar heb ik mijn geloof voor.

Je mag veel dingen niet, bijv. roken en alcohol drinken. Andere dingen moet je, bijv. schoon zijn. Deze dingen zijn niet zomaar door God ingesteld, de mens heeft ze nodig."

- " Als je kinderen zou hebben, wat voor geloofsopvoeding zou je ze geven?"
- "Mijn kinderen (ik hoop dat ik die tijd nog mee zal maken, in sja'Allah (zo God het wil) zullen goede moslims moeten zijn.
Je hebt nu ook veel slechte moslims, niet alleen hier, maar ook in de islamitische wereld. Men geeft steeds het slechte voorbeeld aan de andere gelovigen. Daar erger ik me aan, want het kan

ook anders. Moslims doden elkaar, terwijl dit toch in de islam niet voorkomt.

Mijn kinderen zullen hier leven. Ze moeten als voorbeeld dienen voor andere kinderen die geen geloof hebben. Ik ben niet van plan hen te dwingen of wat dan ook, om de islam over te nemen, maar ze zullen het door mijn gedrag en handelen overnemen, ze zullen mijn ervaring en contacten beleven, dat werkt het beste. Als ik zelf drink, hoef ik hen niet wijs te maken dat het slecht is om te drinken. Ik moet het gewoon zelf niet doen.

Mijn vader en moeder hebben mij en mijn broers en zussen een goede opvoeding gegeven, maar ik groeide op in een andere omgeving. Hoewel ik een opstandig kind was, hebben ze hun doel uiteindelijk bereikt.

Zoals zij het hebben gedaan, zal ik het niet overdoen. Ik heb veel van hen geleerd, maar ik ben een andere persoon, en ik zal mijn kinderen op mijn eigen manier moeten opvoeden.

Er zijn veel elementen in de islam die zeker ook voor mijn kinderen van belang zijn: een stuk respect voor alles wat er om me heen beweegt, mensen, dieren, planten enzovoort.

Je ziet, dat dat hier vaak in het geding komt : de mens wil zelfs de lucht bezitten! Dan ben je verkeerd bezig, als je deze mening hebt.

Een andere goede kant van de islam is: respect voor ouderen; wat mijn leeftijdsgenoten soms tegen hun ouders of tegen anderen wel niet durven, dat is niet gezond.

Verantwoordelijk leven is niet zo moeilijk als het lijkt, maar je moet het beleven, dan wil je niet anders."

De interviews werden gehouden door: Drs. G. Speelman en L'Hoessein Aarab.

Boekbespreking

P.I.D. Publicaties

De Projectgroep Interreligieuze Dialoog (cf. Begrip nr.76, p.13-15), verbonden aan het ECID, produceert materiaal voor symbolisch godsdienstonderwijs. Volgens de groep moet dit onderwijs meer beeldtaal gebruiken (verhalen, tekeningen, liederen..).

Deze sluit beter aan bij de creativiteit van de kinderlijke verbeelding. Bovendien zijn beelden

zoals licht, duister, weg, huis, boom enz. in alle godsdiensten aanwezig.

Wordt in de onder- en middenbouw vooral ruimte gegeven aan overeenkomsten en herkenningpunten, in de bovenbouw wordt ook aandacht geschonken aan de verschillen tussen bijvoorbeeld bijbelse symbolen en die van andere godsdiensten.

Deze uitgangspunten worden uitgewerkt in twee uitgaven: Het Huis, De Boom.

Beide beginnen met een didactische inleiding, gevolgd door uitgewerkte lesideeën (voor Het Huis) of lessuggesties (voor De Boom) voor onder-, midden- en bovenbouw.

Gedichten, verhalen, liederen, spelen, doe-opdrachten, foto's, stripverhalen enz. wisselen elkaar af in grote variëteit. Er wordt ook verwezen naar instructieve boeken en naar kinderboeken. Andere culturen en godsdiensten komen rijkelijk aan bod. Zo wordt de huissymboliek in het hindoeïsme, jodendom en boeddhisme expliciet behandeld (Huis). In De Boom wordt het geboorteverhaal van Mohammed opgehangen aan het twijgje van Jesaja. Dit lijkt wat ver gezocht. Jezus geboorte in de Koran onder de vijgeboom was hier beter op zijn plaats geweest. (cf. BEGRIP nr.82)

De rijkdom aan materiaal kan ook voor andere doelgroepen nuttig zijn: kindernevendiensten, migrantenjongeren.. Een Turkse jongen (De Boom p. 49) maakte een tekening van Nederland met een palmboom erin. Het was zijn manier om te laten zien hoe hij opnieuw hier "geworteld" is.

De tekst luidt als volgt:

"Er was eens een heel vrolijke boom
Die nooit van de strand weg wou gaan
maar die altijd op het strand bleef
maar ze wou ook niet uit Nederland weg
wou gaan - en ze is ook altijd vrolijk
en elke dag groeien hele mooie gouden
koksnoten, en ze leefde lang en gelukkig"
Dr.P. Reesink.

Bart Top: "Als de berg niet naar Mohammed komt..."

Beeldvorming en achtergronden van moslim en islam in Nederland.

Uitgave van het Anti Discriminatie Overleg (ADO) en het Nederlands Centrum Buitenlanders (NCB). Te bestellen bij: NCB (030-334531).

Ieder die wel eens voorlichting geeft over de islam en het moslim deel van de Nederlandse bevolking weet het: in een zaal vol Nederlanders komen snel allerlei vooroordelen over de islam en moslims naar boven. Bij elke lezing of hij nu gaat over de islamitische mystiek of over Turkse gezinnen in de Utrechtse wijk Lombok, worden

dezelfde vragen gesteld: "Is het waar dat de islam gewelddadig is?". "Slaan moslims hun vrouwen?".

Soms willen vragenstellers een bevestigend antwoord op hun vraag horen, en worden ze kwaad als de spreker hun vraagstelling uiteenrafelt, of nuanceringen aanbrengt. Mensen hebben kennelijk wel eens belang bij vooroordelen. Soms ook is er sprake van een zekere argeloosheid: de mensen zeggen nu eenmaal, en de vragensteller (ster) wil wel eens weten of het echt waar is.

In het eerste geval valt het te betwijfelen, of het vooroordeel bestreden kan worden door het geven van accurate tegeninformatie. In het tweede geval kan het helpen. Maar in elk geval is iedereen die wel eens informatie geeft over de islam er gebaat bij, als hij overzicht heeft over de bestaande vooroordelen over accurate tegeninformatie beschikt. Die wordt geboden in deze brochure. Hij is te beschouwen als een aanvulling op de publicatie van de Anne Frankstichting (J.E.-Dubbelman: Vooroordelen veroordeeld, Kok, Kampen 1988), die helaas in dit opzicht tekort schoot.

In de brochure worden verschillende typen vooroordeel benoemd: vijandsbeeld, generalisatie, onbegrip, etc. Telkens wordt er een bepaald vooroordeel ingelicht ("Vrouwen worden onderdrukt") en van commentaar voorzien. De weerleggingen proberen niet, de zaken mooier voor te stellen dan ze zijn. Zo wordt bij bespreking van de positie van vrouwen in de islam niet onder stoelen of banken gestoken, dat er in Nederland inderdaad moslim gezinshoofden zijn die met een beroep op de Koran hun vrouwelijke gezinsleden onderdrukken. Of dit beroep terecht is, is een heel andere vraag.

Mij lijkt de brochure goed bruikbaar voor voorlichters, met kanttekening dat vooroordelen niet alleen bestreden kunnen worden door het geven van de juiste informatie. Dat is een noodzakelijke, maar niet voldoende voorwaarde. Ook aan Nederlanders, die eens wat meer over de islam willen weten, geeft de brochure interessante informatie. Tenslotte zal hij misschien voor de moslims onder ons interessante leesstof opleveren: de geciteerde uitspraken van de Nederlanders aan het begin van elk hoofdstuk zal misschien bij veel van onze nieuwe landgenoten de voedingsbodem zijn voor een nieuw vooroordeel: "Nederlanders zijn dom, kortzichtig en intolerant...."

Drs.G.Speelman

C.Nicolay: Mijn geloof, het enige ware ? Christenen en de waarheid van anderen godsdiensten. ten Have, Baarn 1989, 140 pp.

Corry Nicolay is voor velen die zich inzetten voor een betere verstandhouding tussen moslims en christenen in Nederland een bekende naam.

Al jaren is ze actief voor in de daadwerkelijke opbouw van betere relaties tussen mensen van verschillende culturen en godsdiensten in Heerenveen, eerst als "amateur", de laatste jaren als beroepskracht.

Na het volgen van een theologische/agogische opleiding werkt ze voor de gemeente Heerenveen als beleidsambtenaar t.b.v. het minderhedenbeleid.

In dit boek gaat ze in op de vragen, die de ontmoeting met andersgelovigen stelt aan de eigen identiteit van christenen.

Daarbij maakt ze gebruik van haar eigen ervaringen in de ontmoeting met andersgelovigen.

In de eerste vier hoofdstukken wordt een korte geschiedenis van de migratie geschetst, en aangeduid wat de aanwezigheid van moslims, hindoes en boeddhisten aan verandering teweeg brengt voor christenen, die met hen in contact komen. Ze houdt een sterk pleidooi voor het recht van eenieder om zijn/haar eigen cultuur te kunnen beleven, en geeft helder aan waarom elk Nederlands of christelijk superioriteitsbesef uit den boze is. Daarvoor gaat ze te rade bij de Bijbel, m.n. bij wat er in de Tora (de 5 boeken van Mozes) staat over de positie van de vreemdeling.

Ook wordt er uitvoerig en met kennis van zaken verteld over de gebruiken, gewoonten, rituelen etc. van de boeddhistische, hindoeïstische en islamitische inwoners van Heerenveen.

In een vijfde hoofdstuk wordt ingegaan op de religieuze kant. Alle godsdiensten vereren God als Schepper van al wat leeft, staande boven goed en kwaad, eenwordend met mensen, stelt Corry Nicolay. Christenen beleiden dat er maar een God is. In het verleden is meermalen gebleken dat christelijke aanspraak op uniciteit en exclusiviteit van de christelijke Heilsboodschap leidde tot verdeeldheid tussen mensen en christelijk superioriteitsbesef.

Kunnen we zo over Jezus getuigen, dat het onderscheid wat er tussen verschillende religies wel degelijk is, niet tot een struikelblok wordt?

Dat kan alleen maar, vindt Corry Nicolay, als christenen de gedachte loslaten, dat zij als enigen de waarheid in pacht hebben, dat alleen zij Gods openbaring bezitten.

In dit hoofdstuk wordt ten onrechte iets te stellig

afstand gedaan van de uniciteit van het christendom.

In de drie volgende hoofdstukken wordt namelijk uitgewerkt, op welke manier christenen in gesprek kunnen gaan met de aanhangers van andere godsdiensten, en daar wordt tussen de regels duidelijk, dat ook voor Corry Nicolay het verhaal van God, die tot ons is gekomen in de gestalte van Jezus Christus, uiteindelijk criterium en richtsnoer is. Juist omdat God zo met mensen op wil trekken, moeten wij als christenen dat ook doen. De eerdere waarschuwing, af te stappen van exclusieve waarheidsaanspraken blijkt vooral te fungeren als een oproep, niet arrogant voorbij te gaan aan de godsdienstige ervaringen van niet-christenen. Dat kan men ook doen zonder de christelijke uniciteit op te geven: juist christenen die benadrukken, dat God eens en voorgoed heeft laten zien wie Hij/Zij is in Jezus Christus, vinden het niet onmogelijk dat God zich ook bij anderen niet onbetuigd heeft gelaten.

Kortom, ik vind dat een aantal uitspraken uit het vijfde hoofdstuk iets te snel gedaan zijn.

Anderzijds zijn de "richtlijnen voor dialoog" uit het zesde hoofdstuk zeer behartenswaardig, en ook het zevende hoofdstuk waarin in een korte schets wordt aangegeven hoe een plaatselijke gemeente missionair kan zijn, de moeite van het overdenken waard.

Kortom, een boek dat vooral mensen die praktisch bezig zijn op dit terrein zal aanspreken.

Drs. G.Speelman.

Ron Haleber,(red.) Rushdie Effecten; Afwijzing van Moslim-Identiteit in Nederland. Uitgeverij SUA, 240 blz. Fl. 32.50

Als er een boek het laatste jaar mijn agenda overvol heeft gemaakt (op de Bijbel en Koran na natuurlijk), dan is het wel de duivelsverzen van Salman Rushdie. Het begon voor mij met een kort interview met Witterman in het V.A.R.A televisieprogramma "Achter het Nieuws" op zondag 12 februari 1989. Tot op het moment waarop ik deze bespreking begin te schrijven is het veel besproken boek niet uit mijn gezichtskring geweest.

De nasleep van de Rushdie affaire is zodanig dat ik twee ordners met knipsels heb en nog eens centimeters boekenplank rapporten en boeken over dit onderwerp. Samen met de romans van Rushdie zelf zo'n berg papier, dat ik met een zekere tegenzin begon met het lezen van dit door Haleber samengestelde boek.

Vertwijfeld vraag ik me wel eens af of het de zaak wel waard is om er zoveel aandacht aan te besteden. Er wordt immers meer naar aanleiding van Rushdie geschreven dan over dit boek en zijn verdere oeuvre, dat ook de moeite waard is. Sommige schrijvers gebruiken de sensatie die is ontstaan rondom het gewraakte boek, om een uitlaatklep te vinden voor het ventileren van hun gevoelens over de islam en de pluriforme samenleving. Ook een groot deel van het door Haleber geredigeerde boek is meer naar aanleiding van Rushdie en had als zodanig net zo goed onder een andere titel kunnen verschijnen.

Het boek is blijkens het woord vooraf bedoeld als een eerbewijs aan Rushdie. Ik vraag me af of allen die een bijdrage leverden, met name de vijf moslims onder hen, wel geweten hebben dat dit de bedoeling van Haleber was.

Het boek bestaat uit twee delen. Het eerste handelt over de Islamitische wereld en "De duivelsverzen". Het tweede gaat over beeldvorming over moslims in Nederland. De redacteur nam zelf vier bijdragen voor zijn rekening.

De origineelste bijdragen en ook de best gedocumenteerde staan m.i. in het eerste deel. Johan ter Haar, Iranoloog, schreef over het boek in de islamitische wereld, maar dat gebeurt mij wat te globaal. Richard van Leeuwen en Roel Meyer houden zich met name bezig met de Egyptische context. In genoemde bijdrage wordt de spanning zichtbaar tussen literatuurbeoefening en officiële theologie. Ter Haar noemt een voorbeeld van een Iraanse denker, Ali Dashti, wiens kritische Muhammad biografie in 1985 in Londen verscheen.

De bijdrage van Nico Kielstra over de Maghreb kan ik moeilijk plaatsen in dit eerste deel. Het past m.i. überhaupt niet in dit boek.

Toine Teeffelen, van het Palestina Komitee, plaatst Rushdie's boek op heel interessante wijze in de rij van de andere bestsellers waarin de islam een rol speelt. "De gelovige terrorist" is in zijn bijdrage vaak een Palestijn. Dezelfde van Teeffelen geeft daarna, in Deel Twee, een overzicht van wat de opiniërende pers in Nederland over de Rushdie affaire heeft geschreven.

Mijn overzicht zou op grond van mijn knipselcollectie er beslist anders hebben uitgezien. Waarmee ik maar wil zeggen dat de selectie vrij selectief was en in feite alleen maar meningen geeft uit Vrij Nederland, N.R.C. Handelsblad, De Telegraaf, de Groene en de Volkskrant.

In dit tweede deel staan ook de bijdrage van vijf moslims, die meer gaan over hun eigen gevoelens van buiten spel staan dan over de affaire.

Van de andere bijdragen vond ik met name de observaties van Jelle Sijtsma over Marokkaanse

moskeeën en Willy Reedijk over haar ervaringen in een Amsterdamse buurt zeer leerzaam.

Ik heb twee bezwaren tegen dit boek. Bij de bespreking van de Rushdie affaire had een overzicht niet mogen ontbreken over de reacties in de landen, waarin het boek speelt nl. India en Engeland. Ook in Nederland kwamen de felste reacties uit de Pakistaanse hoek. Pakistan (Shame) en India (Midnightchilderen) vormen de voedingsbodem en bakermat van Rushdies literaire inspiratie. In het engelse origineel en de nederlandse vertaling van de duivelsverzen zijn de passages in het Urdu onvertaald gebleven. Haleber verwijst ook niet naar de andere boeken, die naar aanleiding van de affaire zijn verschenen.

Mijn tweede bezwaar betreft de ondertitel: "Afwijzing van Moslim-identiteit" Door wie? De doorsnee Nederlanders? De niet-Moslims? Ik weiger in dit kader geïdentificeerd te worden als niet-Moslim. Ik vind zo'n aanduiding even negatief als niet-Christen. Nergens wordt de vraag gesteld hoe Christenen vanuit hun eigen identiteit aankijken tegen de moslim-identiteit. Vindt Haleber die vraag niet relevant? Alleen Edien Bartels brengt christenen even ter sprake in haar bijdrage over vrouwen. Maar dat gebeurt op zo'n oppervlakkige manier, dat niemand daar iets mee beginnen kan. Waarom heeft Haleber alleen anthropologen, oriëntalisten, Arabisten en journalisten aan het woord laten komen en geen enkele Christen theoloog, die iets van de islam afweet? Gezien het aantal Christenen en theologen in Nederland en gezien ook de vele reacties binnen de christelijke pers en kerkelijke verklaringen uit binnen en buitenland over de Rushdie affaire vind ik weglating van deze dimensie een ernstige misser.

De subtitel is derhalve te pretentius.

Ds. J. Slomp.

MISSIONAIRE GEMEENTE jan.1990

De brochure (30p) heet " Moslims onder ons ". In levendige stijl komen, via interviews, moslims zelf aan het woord; spreekt E.J. Veldman, predikant in de oude wijken van Rotterdam Zuid, over zijn wijze van omgaan met zijn vriend Hamza Kücük, imaam van de Kocatepe moskee; beantwoordt G. Spielman 10 veel gestelde vragen o.a. over hoofddoeken, heilige oorlog, wettische godsdienst enz. en komt uit een gesprek tussen A. Polhuis en T.Kroon naar voren hoe christenen heel verschillende contacten leggen met moslims. J. Slomp bespreekt de "weergave van de betekenis van de arabische tekst in het Nederlands" van de Koran door F. Leemhuis.

Korte berichten

Proefschrift Redactielid

Op 28 maart om 13.30 uur zal Kees de Jong ss.cc. in Nijmegen zijn proefschrift verdedigen, getiteld: Kompas 1965 - 1985. Een algemene krant met een katholieke achtergrond binnen het religieus pluralisme van Indonesië". Begrip zal hierop terug komen zodra het proefschrift als boek verschijnt.

Pluriformiteit en Godsdienstonderwijs

Zo luidt de titel van de conferentie die op 5 april in Amersfoort wordt gehouden. Tijdens deze dag wordt de bundel "Godsdienstonderwijs in intercultureel perspectief" gepresenteerd. Ook zal ter sprake komen de nota "Over de houding van christenen jegens moslims in Nederland" van de Sectie Interreligieuze ontmoeting van de Raad van Kerken in Nederland". Opgave bij: Hr. D. Brokerhof, C.P.S., Postbus 30, 3870 CA Hoevelaken tel: 03495-41211

Lezing W.C. Smith.

Op 27 april zal de bekende godsdienstwetenschapper Wilfred Cantwell Smith aan de V.U. in Amsterdam een openbare lezing geven. De spreker is bekend om zijn publicaties over religies, die met vrucht gebruikt kunnen worden voor godsdienst- en levensbeschouwelijk onderwijs. Meer inlichtingen bij Ds. J. Slomp.

Kerkelijke Felicitatie

Ook in 1990 stuurt de werkgroep Islam van de Raad van Kerken een gelukwens aan alle moslims aan het eind van de vastenmaand t.g.v. het Kleine Feest ('id al fitr). Gratis exemplaren voor lokaal gebruik kunnen vóór 1 april worden opgevraagd bij DS. J. Slomp. (cf.adres p.20)

ECID Conferentie

In mei 1988 werd te Lochem door het ECID een werkconferentie gehouden over het thema "Islam en (basis) onderwijs." E.C.I.D. is de afkorting van Educatief Centrum voor Interreligieuze Dialoog. Dit is een stichting die zich ten doel stelt om mensen van verschillende godsdiensten met elkaar in gesprek te brengen en om informatie en scholing te bieden in het kader van de

multireligieuze samenleving. Ze is gevestigd te Amsterdam en richt zich in de eerste plaats op de Randstad. Aanhangers van resp. het boeddhisme, het christendom, het hindoeïsme, de islam en het jodendom werken in het ECID samen op basis van gelijkwaardigheid.

Een aantal onderwerpen werden door verschillende inleiders behandeld. Tijdens de vragenronden vermeden we consequent om in discussie te gaan. De inleidingen waren boeiend, de vragenronden niet minder.

Verschillen werden duidelijk, maar ook frappante overeenkomsten. Dit laatste soms tussen godsdiensten waarbij je dit niet zou verwachten. Twee vragen stonden centraal: hoe om te gaan met islamitische leerlingen en hoe zou de islam, al dan niet in het kader van geestelijke stromingen, in het basis onderwijs aan de orde moeten komen? De moslims hadden enkele methoden geanalyseerd die ontwikkeld zijn voor het vak geestelijke stromingen.

De leerkrachten schrokken wel van het aantal fouten en halve waarheden over de islam dat daarin was aangetroffen. Verder bleek ook nu weer dat het in de ontmoeting zo vaak fout gaat doordat je verkeerd inschat hoe belangrijk bepaalde zaken voor mensen zijn. Dat geen varkensvlees geen alcohol ook echt betekent: geen varkensvlees en geen alcohol. Dat een kruisje bij de naam en sterfdatum van de profeet Mohammed echt kwetsend is. Ook werd duidelijk dat leerkrachten zich zo weinig realiseren dat ze het vertrouwen van islamitische ouders moeten winnen. En dat vaak heel wat meer voor nodig is dan bij ouders die geen moslim zijn.

De conferentie onderstreepte nog eens een van de belangrijkste principes van het ECID: dat de interreligieuze dialoog -hoe dan ook en waar dan ook- gebaseerd dient te zijn op de ontmoeting van mensen. En dat de mogelijkheden van een ontmoeting in sterke mate afhankelijk zijn van de vraag in hoeverre er sprake is van gelijke machtsverhoudingen.

Het verslag van de islamconferentie Islam en (basis)onderwijs "Moslims aan het woord" kan bij het secretariaat worden besteld. I. Abram, J.M. Coenenstraat 33 I, 1071 WE Amsterdam.

Ad. C.W. Voorbij
voorzitter ECID.

EEN BUNDELING VAN DE EERSTE 55 NUMMERS VAN BEGRIP:

Onder de naam "HET BESTE UIT BEGRIP" verscheen een bloemlezing van de eerste 55 nummers van BEGRIP, als bijdrage tot een betere verstandhouding tussen christenen en moslims. Het geheel beoogt vooral achtergrondinformatie over de islamitische leef- en denkwereld voor belangstellenden uit het onderwijs, de gezondheidszorg, de kinderbescherming enz. Prijs f 15,50 incl. porto.

Te bestellen: Giro 4300211 t.n.v. Cura Migratorum - Begrip

Luybenstraat 17; 5211 BR 's-Hertogenbosch. Tel.: 073 - 145159.

Redactie BEGRIP

Oprichter

Pater P. Backx

Kooiakker 7
4838 BE BREDA
Tel:076 - 211064

Pastor

R.K.KERK

Drs. C.F.K.de Jong ss.cc.

Eymaelstraat 34a
6412 AM Heerlen
Tel: 045 - 726021

Theoloog met speciale aandacht voor de islam in Indonesië.

Dr. P. Reesink

Luybenstraat 17
5211 BR 's-Hertogenbosch
Tel: 073 - 145159

Relatieopbouw moslim - christenen, in dienst van Stg. Cura Migratorum
Eindredacteur.

Dr. H.Obdeijn

van Houdringelaan 24
2341 BK Oegstgeest
Tel: 071 - 272233

coördinator minderhedenstudies,
R.U. Leiden.

Gereformeerde Kerken

Drs.J. Slomp

Dienstencentrum
Postbus 203
3830 AE Leusden
Tel: 033 - 943244

Predikant in alg. dienst van de Gereformeerde Kerken in Nederland om voorlichting te geven de ontmoeting met moslims in onze samenleving

Dr. M.van den Boom

v.d.Veerelaan 6
1181 RB Amstelveen
Tel: 020 - 474308

Docent godsdienstwetenschap en oecumenica aan de opl. voor Godsdienstonderw. (NLO) en Theologie (M.O.-A.B) van de Hogeschool Holland.

Ned. Herv.Kerk.

Drs.mw.G.Speelman

"Kerk en Wereld"
Postbus 19
3970 AA Driebergen
Tel: 03438 - 12241

Functionaris voor de relatie christenen/moslims, vanuit de Ned. Herv. Kerk.

Islamitisch redactielid.

Dhr. 'L.Hoessein Aarab

Orthensedonk 6
5231 VE Den Bosch
Tel: 073 - 418361

vormingswerker Driebergen.

Administratie

A.v.d.Berg van Beijnen

Luybenstraat 17

Abonnementen, administratie en verzending

Illustratie

F.Kalb

Tekeningen